

MARKÓ BÉLA

NACIONALISTÁKRÓL ÉS IRREDENTÁKRÓL

Csapody Miklós különös emlékirata

■ A Trianon-centenárium környékén, a sok frázispufogatást és önfelmentő siránkozást hallgatva, ismét rádöbbenhettünk, hogy száz év múltán mekkora adósságnak is van önmagunkkal szemben: feldolgozni talán így vagy úgy feldolgoztuk a huszadik század elején történeteket, de a tanulságokat máig nem építettük be sem politikai, sem értelmiségi stratégiáinkba. Még fájdalmasabb mulasztás, hogy az 1920 utáni időszak magyar–román, magyar–szlovák, magyar–szerb konfliktusait és időnkénti kiegyezési kísérleteit sem vettük igazán számba, vagy legalábbis nem tudatosítottuk eléggé, hogy minek mi volt az oka és célja. Mint ahogy külön is érdemes beszélni a legalább ennyire bonyolult magyar–magyar viszonyról az első és második világháború utáni Magyarország és a kívül rekedt, az utódállamokban kénytelen-kelletlen tartósan berendezkedő magyar közösségek között. Bár azt azért el kell ismernem, hogy az elmúlt évtizedekben több fontos tanulmány vagy akár összefoglaló munka is megjelent a téma olyan kiváló ismerőinek tollából, mint Romsics Ignác, Jeszenszky Géza, Vincze Gábor, Bárdi Nándor, Ablonczy Balázs, Stefano Bottoni, és folytathatnám természetesen a sort. Azt is mondhatnám, hogy ily módon most már nemcsak a Magyarország és szomszédai közti viszony, hanem az imént említett magyar–magyar kapcsolatrendszer is előtérbe került, vannak fogódzóink, ha példákat, mintákat, érveket és ellenérveket keresünk ahhoz, amit teszünk – vagy éppen nem teszünk.

Az én generációm, vagyis a most hatvan-hetven év körüliek legértékesebb hagyatéka az utánunk jövők számára pontosan ez lehet: a huszadik század mulasztásainak, tévutainak, kudarcainak – és eredményeinek – minél részletesebb felleltározása. Már rég nem hiszek abban, hogy utódainkat teljes mértékben megóvhatjuk az illúzióktól és az ezzel járó csalódásoktól, de legalább a mi tévedéseinket nem kellene sajátjaikként megismételniük. Ebben talán segíthetnénk. Ugyanakkor a – nem túl gyakori – siker titkát is meg kell próbálni továbbadni. Ismétlem, lassan, bizonytalanul, de lépegetünk eléfelé a „hivatalos”, tehát előbb-utóbb a történelemkönyvekbe is bekerülő múlt felderítésében. Az ezzel kapcsolatos történelmi munkát bizonyos mértékben meg is előzte számos irodalomtörténész és író következetes figyelme az erdélyi, felvidéki, vajdasági vagy kárpátaljai irodalmi élet iránt. Nem lehet ezt az érdeklődést, az egymástól többé-kevésbé elszigetelt írókra, művekre, irodalmi intézményekre fordított figyelmet egyszerűen csak kulturális kérdésként tárgyalni, hiszen Trianon egyik következménye éppen az, hogy az erőszakkal lehalkított, határon túli magyar politika helyét részben az irodalom veszi át. Halkult a politika, erősödött az irodalom úgymond. Éppen ezért a már jóval 1989 előtt programszerűen ránk figyelő irodalomtudósoknak, Pomogáts Bélától Ilia Mihályig vagy Görömbei Andrásig ugyancsak sokkal nagyobb jelentőségű az életműve annál az egyébként valóban fontos vállalkozásnál, hogy megpróbálták elhelyezni a közös magyar irodalmi értékrendben a határon túliakat. Ezáltal

ugyanis a nemzeti együttlét, sőt együttműködés eszméjét tudták érvényesíteni akkor, amikor ez a politikában, legalábbis hivatalosan, nem volt lehetséges.

Aminek viszont tulajdonképpen csak az elején tartunk: számba venni a „nem hivatalos” magyar–magyar – de akár román–magyar stb. – kapcsolatokat a kommunizmus idejéből. Mert hát ezeket a többnyire máig megíratlan, barátinak mondott, de annál sokszorosan fontosabb találkozásokat és levelezéseket a Ceaușescu-rendszer minden eszközzel korlátozni próbálta, ez érthető. Az viszont már kevésbé, legalábbis utólag, hogy a Kádár-rendszer is árgus szemekkel figyelte a barátkozást. Hiába volt kibékíthetetlen érdekelletét a két ország között a nemzeti kérdésben, mert a román diktatúra nacionálkommunizmusa és a kádári vidám barakk internacionalizmusa egyvalamben sokáig közös nevezőn volt: hogy az úgynevezett magyar „nacionálizmusnak” nem szabad utat engedni. Ez aztán a nyolcvanas évek közepén megváltozott, a magyar külpolitika fokozatosan irányt váltott, és vállalta az elvi-eszmei konfrontációt a románokkal. 1988 elején jelent meg az MSZMP két munkatársának, Szokai Imrének és Tabajdi Csabának egy elemzése,¹ amely az addigiakhoz képest radikális fordulatnak számított, hiszen a szerzők egyértelműen kimondták, a kisebbségi kérdés nem tekinthető kizárólagos belügynek, és szükség van a folyamatos kapcsolattartásra a határon túli magyarokkal. Ez a nyilván hivatalos állásfoglalásnak tekinthető cikk tulajdonképpen visszamenőleg is megeremtette az elméleti alapjait az előző években már tapasztalható szemléletváltásnak, ami többek közt abban is megmutatkozott, hogy a magyar állam azokat a román állampolgárokat, akik átszöktek Magyarországra – vagy útlevéllel kiutaztak, és nem akartak hazatérni –, nem küldte vissza. Ám mindez a rendszerváltás előtti három-négy évben történt, addig bennünk nem a hivatalos, hanem a nem hivatalos Magyarország tartotta a lelket. Úgy is nevezhetném, hogy a valódi Magyarország.

Olyan barátaink képviselték ezt a valódi Magyarországot, mint például Csapody Miklós, akinek legújabb könyve olvasható pontos, rigurózus történelmi dokumentumként, de egy furcsa kalandregényként is. Ez nem meglepő végül is, hiszen Csapody az egykori tanárára, Ilia Mihályra, illetve rá és édesapjára, Csapody István botanikusra vonatkozó, mára már – ha nem is teljesen – hozzáférhető titkosszolgálati információkat dolgozza fel. A magyar állambiztonság III/III-as osztályának módszereit és szempontjait gyakran úgymond tükörbe állítja néhány már közzétett romániai szekuritátés dosszié róla vagy róla is szóló jelentéseivel. Nem lehet elfogulatlan olvasója ennek a vaskos, több mint nyolcszáz oldalas könyvnek, mert lépten-nyomon „érintett” vagyok benne én is. Olyan értelemben, hogy Csapodynak és az Ilia Mihály tanítványai közül kikerült több más fiatal írónak a szerepét nem lehet eléggé túlbecsülni az említett nem hivatalos magyar–magyar kapcsolati hálónak a működtetésében, és hát ennek magam is részese, illetve haszonélvezője voltam. A mindannyiunkat számon tartó szegedi irodalomtörténész professzor Ilia legendás szervezőkészsége, ízlése és ítélete sokszorosan többet ért akkor nekünk, mint az időről időre őt is szankciókkal sújtó – a *Tiszatáj* főszerkesztője volt egy ideig, aztán leváltották – hivatalos magyar politika szűken mért elismerése. És hát Csapody elsőrangú tanítványa volt tényleg Ilia Mihálynak, nehéz is ma már érzékeltetni, hogy milyen sokat jelentett akkoriban nekünk az ő rendszeres ide-oda „ingázása” Budapest, Kolozsvár, Marosvásárhely és Sepsiszentgyörgy között oly módon, hogy gyakran tőle kaptunk hírt Marosvásárhelyen arról, éppen mit csinálnak Kántor Lajosék Kolozsváron, vagy mi újság Háromszéken az irodalomban és azon kívül. Vitte ő is a kéziratokat Magyarországra, hozta a könyveket, folyóiratokat és a jó szót onnan ide. Talán távolinak, érzélgősnek és nehezen értelmezhetőnek tűnik mindez a fiatalabbak számára, akik már nem tapasztalták azt a bezártságot, amely nem hasonlítható semmihez utólag, a mostani, előbb-utóbb eltakarodó járvány karanténtapasztalatához sem. Nagyon remélem, hogy a könyv „regényes” vonulata áttöri mégis a generációs korlátokat. Mint min-

den történelemidézésnek vagy történetírásnak, ennek sem az a legfőbb értelme, hogy mi magunk utólag is igazoltunk és indokoltunk látjuk, amit tettünk, hanem hogy a tanulságokat ezáltal tovább lehet adni másoknak is. Hány izgalmas kérdés! Például amit az imént írtam a Budapest (vagy Szeged), Kolozsvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy „tengelyről”, hiszen ez mások fő útvonala is volt abban az időben. Vagy hogy mennyire szubjektív – vagy mégsem? – két egypártrendszer, egy keményebb meg egy puhább szorításában a magyar kultúra és irodalom centrumában való megjelenésünk, jelenlétünk. Mennyire ezen a nem hivatalos, tiltott, de teljesen be nem tiltható kapcsolati hálón múlt az, hogy miképpen integrálódhattunk egy közös értékrendbe mi, erdélyiek. Persze Csapody is megkapta a maga szankcióit ezért az informális kapcsolattartásért, pontosabban a hivatalos magyar szomszédságpolitika korlátainak a feszegetéséért. Ugyanis az egyetem elvégzése után egy ideig a művelődési minisztériumban az irodalmi folyóiratokat felügyelte, de nem eléggé, amint az hamar kiderült, és amikor a *Tiszatáj*-ban, 1982-ben a pártvezetőség tudta nélkül megjelent Köteles Pál éles kritikája Ion Lăncrăjan uszító szennyíratáról,² gyorsan el is helyezték onnan. De kéziratainknak továbbra is gondját viselte, és arra is vigyázott, hogy politikailag se kerüljünk a rossz oldalra. 1986-ban ismét botrány tört ki a *Tiszatáj* körül, nem lehetett tudni, megtarthatja-e eddigi irányultságát a folyóirat, és egy Ilia Mihálynak címzett levélben Csapody elmondja: „A *Tiszatáj* vizsgálóbizottságától postafordultával visszakértem egy Vörös Lacinak küldött tanulmányomat Géczy [János]ról és Markó Béla verseit – s lám, vissza is kaptam.”³ Néhány év múlva ugyancsak Csapody Miklós bábáskodott első magyarországi verseskötve kiadásánál.⁴

Igen, nem győzőm hangsúlyozni, hogy ezeket a hajdani, nem hivatalos magyar–magyar kapcsolatokat itt az ideje minél részletesebben dokumentálni, mert valószínűleg sokkal többet fogunk tudni ily módon a kommunista rendszerek skizofréniájáról általában, ezen belül pedig a sajátos magyar tudathasadásról, amely elsősorban abból származott, hogy a Kádár-rendszer paranoiásan rettegett a nacionalizmusnak még a látszatától is. A közelmúlt feltárásának és feltárhatóságának egyik legnagyobb paradoxona, hogy most nagymértékben arra kell támaszkodnunk, amit annak idején a legjobban gyűlöltünk: a valamiféle morbid naplóként is olvasható titkosszolgálati beszámolókra, elsősorban az ügynökök, vagyis a „szaglások” – Teleki Lászlótól kölcsönözte Csapody Miklós a kifejezést – (fel)jelentéseire. A szerző bőven használja nemcsak a magyarországi, hanem a romániai állambiztonság anyagát is, már ami ebből eddig napvilágot látott. Meg kell mondanom, hogy számomra különösen izgalmasak a „formai” vagy „módszertani” kérdések, két szempontból is.

Egyrészt beilleszthető Csapody könyve azok közé a kiadványok közé, amelyekben a szerzők főként a saját titkosszolgálati dossziéjukat dolgozzák fel, és rendkívül tanulságos természetesen, hogy ki miként teszi ezt. *A mi szagláraink* célját maga a szerző határozza meg a legpontosabban: „Kikről és miről szól ez a gyűjtemény? [...] A hatalom működéséről, másoknak is nyomába küldött, mégis mondhatni saját besúgóinkról és a hetvenes-nyolcvanas évekről, a szegedi egyetemről, az irodalmi életről, magyarságról és politikáról, Sopronról, Szegedről, Budapestről, Erdélyről, igazi és vélt barátságokról. Mindarról, amit hivatásos és önkéntes ólálkodóink másfél évtized alatt komótosan érdeklődve, többnyire kénytelen-kelletlen, máskor felajzva összeszedtek rólunk.”⁵ Sok – de nem elég – dokumentumgyűjtemény jelent meg mostanáig az 1989 előtti titkosszolgák archívumából, és amiként életünk krónikáját is ők írták, bár nem az utókornak nyilván, alapos a gyanú, hogy még ma is ők vagy utódaik döntenek el, mihez férhetünk hozzá, vagyis továbbra is helyettünk írnak a múltat. Ezt ki-ki a maga módján próbálja a helyére tenni, amikor nyilvánosságra hozza a maga dossziéit. Cs. Gyimesi Éva például az egész társadalmat behálózó titkosszolgálat működésének filozófiáját fogalmazta

meg.⁶ Gálfalvi György arra használja a maga vaskos megfigyelési dossziéját, hogy részleteket kommentál belőle szépírói eszközökkel, és ettől megelevenedik a múlt egy-egy fontos pillanata.⁷ Jómagam tulajdonképpen csak egy előszónyi esszében foglaltam össze a véleményemet, és utána változatlan formában adtam közre három év teljes lehallgatási anyagát, amiből az egykori francia „új regényhez” (*nouveau roman*) hasonlítható, egyes motívumokat folyton megismétlő, a maga monotóniájában is háborzongató, harmadik személyű naplóféleség lett.⁸ Molnár János a két erdélyi református egyházkerület és a szekuritáté viszonyát elemzi szintén dokumentumokra támaszkodva.⁹ Nagy Mihály Zoltán és Denisa Budeanu tulajdonképpen Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök erkölcsi tartását, emberi nagyságát és vezetői képességeit rajzolják meg néhány év szekuritátés dokumentumaira támaszkodva, történelmi szakszerűséggel.¹⁰ De idézhetnénk számos magyarországi munkát is, amelyek más-más újtát-módját választják a múlt feldolgozásának. Csapody Miklós módszere azért sajátos, mert a dokumentumokból kiindulva három személyiség életútját és társadalmi szerepvállalását bontja ki, és ugyanakkor nem is egy, hanem két ország értelmiségi alternatíváinak megdilemmáinak a számbavételéhez segít hozzá. Egy életrajz és két önéletrajz fonódik össze könyvében, és ez különös nézőpontháromszöget eredményez, nem beszélve a „szaglárók” változó optikájáról, a kimondások és elhallgatások, a besúgások és mellébeszélések váltakozásáról.

Másrészt legalább ennyire fontos – a „baráti” szocialista országok viszonyának megértésében sokat segítő – sajátossága a Csapody-könyvnek, hogy amint utaltam már rá, nemcsak a magyar, hanem a román titkosszolgálat iratait is felhasználja, elsősorban az én könyvemből és a Gálfalviéből idéz sokat, hiszen számos lehallgatási jegyzőkönyvben felbukkan nálunk, és utólag most már „jóleső” érzéssel látom, hogy mi is felbukkanunk több helyen a magyarországi megfigyelési dossziéknak. Szakemberek összevethetnék a két titkosszolgálat terminológiáját, összefoglaló jelentéseik szerkezetét, és feltételezem, hogy sok egybeesésre vagy hasonlóságra lelne, ami nem meglepő, mert egyazon szovjet intézménytől tanulták a mesterséget. Ahhoz viszont nem kell szakember, hogy láthassuk, abban a különös helyzetben voltunk hajdanában, hogy nem egy, hanem két állambiztonsági szerv, a román és a magyar tartotta állam- és szocializmusellenesnek a magyar-magyar kapcsolattartást, magyarországi és erdélyi írók felügyelet nélküli együttműködését. Holott azt hihetnénk, történelmileg szemben állt ez a két ország legalább a nemzeti kérdés megítélésében. Nos a legszomorúbb az egészben, hogy valójában legfeljebb a megnevezés más, Csapody és társai otthon nacionalisták, mi pedig itthon Romániában irredenták vagyunk. De a lényeg ugyanaz. Milyen jellemző az is, ahogy például egy összefoglaló jelentésben Ilia Mihályról beszél a III/III-as osztály: „Ellenőrzött adataink bizonyítják, hogy a nevezett a folyóirat szerkesztését saját és barátai nacionalista koncepciójának szolgálatába állította. Célkitűzései megvalósítása érdekében szoros kapcsolatokat alakított ki a nyugati magyar emigráns központokkal és személyekkel, hogy rajtuk keresztül megszerezzen magyar nyelvű ellenséges tartalmú kiadványokat. Közvetítő szerepet vállalt a nyugaton, illetve a Román Szocialista Köztársaságban élő magyar írók között.”¹¹

Bizony volt idő, amikor az írók veszélyesek voltak. Sokan egyszerre két országban is. Azt a kort semmiképpen sem, de az írói szó súlyát, őszintén szólva, néha visszakívánom.

■ JEGYZETEK

1. *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés*. Magyar Nemzet 1988. február 13.
2. *Cuvînt despre Transilvania*. [Szavak Erdélyről] Editura Sport-Turism, Buc., 1982.
3. *A mi szagláraink*. 256.
4. *Mindenki autóbussa*. Magvető, Bp., 1989.
5. *A mi szagláraink*. 22.
6. *Szem a láncban*. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába. Komp-Press Kiadó, Kvár, 2009.

7. *Kacagásaink*. Emlékiratok. Noran Libro Kiadó, Bp., 2016.
 8. *Egy irredenta hétköznapjai*. Lehallgatási jegyzőkönyvek, 1986. április –1989. december. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009.
 9. *Szigorian ellenőrzött evangélium*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2014.
 10. *(Le)hallgatásra ítélve*. Márton Áron püspök lehallgatási jegyzőkönyvei (1957–1960). Lector Kiadó – Varadinum Alapítvány – Iskola Alapítvány Kiadó, Marosvásárhely–Nagyvárad–Kvár, 2019.
 11. *A mi szagláraink*. 333.

A TUDÁS SZÉP

BarabásiLab: *Rejtett mintázatok. A hálózati gondolkodás nyelve*. Ludwig Múzeum, 2020. 10. 10. – 2020. 01. 17, kurátor: Készman József

■ Még mielőtt a pandémia miatti lezárások második hulláma elérte volna Budapestet, a Ludwig Múzeumban megnyitott az őszi blockbusterének számító kiállítás a nemzetközi karrierű hálózatkutató, Barabási Albert-László és kutatóintézete, a BarabásiLab munkásságának szentelve. A lezárások előtti utolsó hétvégén, amikor a kiállítást megnéztem, a Ludwig minden látogatója kizárólag erre a tárlatra volt kíváncsi, s bár foglalás nélkül is be lehetett jutni, tábla jelezte azt a korábbi állapotot, hogy a nagy érdeklődés miatt csak online foglalással lehet látogatni. Mind ez csak a kiállítás kultúrpolitikai szimbolikus helye miatt érdekes. A *Rejtett mintázatok* kiállítás szakmai tétje azt megmutatni, hogy az elmúlt időszak paradigma-váltó tudományos szemlélete, a hálózat kutatás milyen vizuális nyelvet teremtett. A tudomány és a kortárs képzőművészet közel kerülése nemcsak az elmúlt időszak technológiai változásainak köszönhetően nem meglepő, de a képzőművészetben belül is számos olyan irányzat, életmű van, mely szisztematikusan építkezik a hard science technikáiból, kérdésselvetéséből. A számomra olyan nagyon szimpatikus életművel rendelkező Vera Molnár, aki a számítógépes művészet egyik előfutára és háttérje, például nyilatkozott szimpatikus iróniával úgy, hogy szerinte a számítógépet egyenesen azért találták fel, hogy ő a programozás nyelvén létrejövő esztétikai mintázatokban gyönyörködhesse, és azokra építhesse művészeti projektjeit.

Ennek ellenére, ahogy belépek a kiállításra, eszembe jut az a mondat, amit a romántanárnök mondott, amikor Ion Barbu *Riga Crypto și Lapona Enigel* meglehetősen kriptikus című művét tanultuk, hogy Barbu matematikusnak jó irodalmár volt, irodalmárnak meg jó matematikus. És nem azért jut eszembe ez a mondata, mert a kiállítás tudománynak művészet és művészetnek tudomány volna, hanem azért, mert érzek valami szimbolikusságot abban, hogy ez a probléma ma már nem foglalkoztat bennünket. (Bennem ma is igen élénk az a sajnálattal vegyes együttérzés, amivel Barbut a dilettáns dobozba becsomagoltam, s nagystílusúen elsiklottam a tény felett, hogy mégiscsak iskolai tananyag lett ebből a dilettánsból.) A transz-, inter- és kereszt diszciplinaritások, az együttműködés és dizájn gondolkodás korában az éles határkijelölések rendszerint értelmetlenek. Barabási pont annak a tudósgenerációnak a tagja már, amely a tudományt dizájnnal együttműködve építi, a tudományos modellezésbe pedig bekerülnek a technológiai formanyelvek teremtette lehetőségek is, a 4D modellezés például. A kiállítás kísérőanyagában ott is van a következő állítás: „a cél egy olyan kereszt diszciplinaritáson alapuló összjáték, ahol az eltérő tudományterületek, illetve a művészet eszközkészlete és